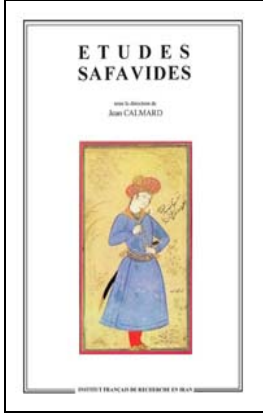

ETUDES SAFAVIDES

Yahya Kemal Taştan

Jean Calmard (ed.), *Etudes Safavides*, Institut Français de Recherche en Iran, Paris-Téhéran 1993, p.383.

1993 yılında basılmış olmasına rağmen bugün adı nadir eserler arasında zikredilen kitap, İranioloji konusunda uzman Batılı akademisyenlerin makalelerinden oluşmaktadır. Kitaptaki makalelerin büyük bir çoğunluğu Fransızca kaleme alınmıştır.

Eser, başlıca üç bölümden oluşmaktadır. “Kaynaklar” adlı ilk bölümde Safevî tarihi ile ilgili arşivlerin ve arşiv malzemelerinin, seyahatnamelerin ve tarihî eserlerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Söz konusu bölümde beş makale yer almaktadır.

Iraj Afshar tarafından kaleme alınan “Le Tazkera-ye Nasrabadi. Ses données socio-économiques et culturelles” adlı

ilk makalede Tezkire-i Nasrâbâdî, sosyo-ekonomik ve kültürel bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. V. Minorsky’nin yayımladığı *Tezkiretü’l-mülük* ve M. T. Dâneş Pażuh’un hazırladığı *Düsturu’l-mülük* adlı eserlerle karşılaştırıldığında Tezkire-i Nasrâbâdî’de, Safevî dönemine ilişkin orijinal bilgilere ulaşmak mümkündür. 1679 yılında Mirza Muhammed b. Nasrâbâdî tarafından kaleme alınan eser, bir tezkire olmasının yanında Safevî dönemine ilişkin idarî, malî ve sosyal bilgiler ile terimler de içermektedir. Bunun yanında Nasrâbâdî, meslek ve meclis isimleri, idarî görevler, sınıflar ve sosyal kategoriler, müzik ve eğlence hayatı, gündelik hayata ve şehir yaşamına ilişkin zengin bilgiler sunmaktadır. Afshar, makalesinde bu bilgilerden ve terimlerden yola çıkarak eserin özgünlüğünü değerlendirmektedir.

Birinci bölümün ikinci makalesi, Jean-Louis Bacqué-Grammont’a aittir. Yazar, *Documents safavides et archives de Turquie* başlıklı yazısında Safevîlere ilişkin arşiv kayıtlarını ve İran’da arşivcilik çalışmalarını ele almaktadır. Osmanlı Devleti’nin merkezîyetçi yapısından kaynaklanan resmî kayıtları tutma ve saklama geleneği, XIX. yüzyılda arşivcilik çalışmalarını ve tasnifi nispeten kolaylaştırmıştır. Ancak İran’da merkezîyetçilikten yoksunluk ve arşiv belgelerinin dağılımı nedeniyle çok sayıda belge kaybolmuş ya da zamana yenik düşmüştür. Erdebil, Kum ve Meşhed gibi dinî merkezlerde de kayıtlar tutulmuş ancak bunlar merkezîyetten yoksunluğun kurbanı olmuşlardır. Diğer İslâm ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Macarların da katkısıyla Osmanlı Devleti’nde erken başlayan tasnif çalışmaları, İran’da geç bir tarihte başlamış ve bunda Almanlar öncü olmuştur. Bunun yanında Osmanlı Arşivleri’nde de Safevî dönemine ilişkin kayıtlar bulun-

maktadır. Söz konusu belgelerin bir kısmı Lajos Fekete tarafından yayımlanmıştır (L. Fekete, *Einführung in die persische Paläographie: 101 persische Dokumente*, Akadémiai, Budapest 1977).

“Considérations sur les miniatures séfévides de la Bibliothèque Nationale” adlı makalesinde Marianne Barrucand, Safevî döneminde minyatür sanatının gelişme seyrini izlemektedir. Bilindiği üzere minyatür sanatı İran’da oldukça gelişmiştir. XVI. yüzyılda İran’da minyatür sanatının, her biri ayrı bir okul olan Herat, Şiraz, Kazvin, Tebriz ve İsfahan gibi merkezleri vardır. Minyatürçülükte önemli bir isim olan Behzad’ın ölümüne kadar (1522) Tebriz, uzun süre merkez olma özelliğini korumuştur. Safevî döneminde mimarideki sürekliliğe karşın, siyasal istikrarsızlıktan en çok etkilenen minyatür sanatı olmuştur. Patronaj, bu sanatın şekillenmesini belirlemiştir. Bu nedenle minyatür sanatında zaman zaman farklı merkezler ön plâna çıkmıştır. XVI. yüzyılda İran minyatürçülüğüne Herat şekil vermiş, buna mukabil Osmanlı minyatürçülüğünde Tebriz okulu etkili olmuştur. İran minyatürlerinin önemli bir kısmı I. Stchouk, B. W. Robinson, N. M. Titley, E.J. Grube, D. Duda tarafından kataloglanmıştır.

Sonraki iki makalede ise Batılı seyyahların İran’a yaptıkları seyahatler konu edilmektedir. Batılılar için Ümid Burnu ve Hindistan ticaretinin önem kazanmasıyla birlikte, İran coğrafyası da sivrilmiştir. Söz konusu yerlerde Batılı misyonerlerin faaliyetleri artmış; İran, Uzakdoğu’ya yayılan misyonerler için de bir üs olmuştur. Bu dönemde Hollandalı, Portekizli, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, İspanyol tüccarların ve seyyahların yazılarında İran ile ilgili zengin bilgilere tesadüf edilmekte ise de, söz konusu yazıların çoğunluğu,

Doğuyu yalnızca egzotik bir biçimde tanıtan popüler ve yarı-popüler eserler olmuştur. John Emerson, Adam Olearius’un seyahatini konu ettiği “Adam Olearius and the literature of the Schleswig-Holstein missions to Russia and Iran, 1633-1639” adlı çalışmasında, Alman imparatoru elçisinin Erivan, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Türkistan’a yaptığı yolculukları konu edinmektedir. Chardin ve Tavernier’in seyahat notları ile karşılaştırıldığında ikinci derecede bir öneme sahip olsa da Olearius’un *Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscovitischen und Persischen Reyse* (1656) adlı eseri, Safevî dönemi İran’ına, Kafkaslara ve Anadolu’ya ilişkin bazı orijinal bilgiler içermektedir. Derbent yakınlarında İmam Korkut’un (Dede Korkut) mezarını ziyaret ettiğinden ve hikâyelerini dinlediğinden, Nuh’un gemisinin Ağrı Dağı’nda bulunduğu bahseden Olearius, Erdebil’de Muharrem törenlerinden birine de tanık olmuştur.

Dönemin oryantalist bakışını yansıtan seyahat notlarının bir diğeri de Hollandalı Jan Jansz Struys’a aittir. 1670’li yıllarda İran’da bulunan Struys’un notları o kadar çok fantezi ve kurgu içermektedir ki, bunları gerçeklerinden ayırt etmek adeta imkânsızdır. Willem Floor, “Fact or fiction: The most perilous Journeys of Jan Jansz Struys” adlı makalesinde Struys’un seyahat notlarının öneminden bahsetmekte ve bu eserin İranologlar tarafından ihmal edilmesinden yakınmaktadır.

Struys, bir gemicidir, seyahatleri esnasında yüzeysel de olsa bazı dilleri öğrenmiştir. Akdeniz’e yaptığı ikinci seyahati esnasında Dağıstan’da tutsak düşmüş, esareti döneminde Azerbaycan, Rusya, Astarhan, Şamahı gibi yerleri gezme fırsatı bulmuştur. Bu sırada Azerbaycan Türkçesini de öğrenmiştir.

Eserinde esareti dolayısıyla gündelik hayata ilişkin zengin malzemeler sunmaktadır. Gezi notlarında sık sık Kafkas halklarından ve Türklerden bahseden Struys, Müslümanların temizlik alışkanlıklarına dikkat çekmekte; intihar eden bir kişinin evinin lanetlendiğinden ve bu nedenle yıkıldığından bahsetmektedir. Hazar kıyısında Şah adına balıkçılık yapan ücretli kimseleri ve bölgedeki atölyelerde yılda 50.000 balya ipekli üretildiğini anlatır. Derbend’de hiç Hıristiyan olmadığını, çok az sayıda Yahudi olduğunu, buna mukabil “*sharer Iunan*” olarak adlandırdığı bazı Grek toplulukların bulunduğunu ve bölgede ticaretin kölelik ve çalıntı mallara dayandığını yazmaktadır. Şamahı’da da bir yıl geçiren Struys, Olearius gibi buranın meşhur panayırından bahsetmektedir. Her yıl 11 Temmuz’da kurulan panayır’da ticarete ve bilhassa köle ticaretine Lezgiler hâkimdir. Burada Müslüman efendisi tarafından Polanyalı bir elçiye satılan Struys, yeni efendisi ile Rusya içlerine kadar da seyahat etmiştir.

Bu bölümün son makalesi, Herat’ın fethini konu alan ve bu münasebetle Safevîlerle Şeybanîler arasındaki ilişkileri inceleyen R. D. McChesney’in “The conquest of Herat 995-6/1587-8: Sources for the study of Safavid/Qizilbash Shibanid/Uzbek relations” adlı çalışmasıdır. Horasan bölgesine hâkim olmak amacıyla 1500-1640 yılları arasında Safevîlerle Şeybanîler, pek çok defa karşı karşıya gelmiştir. Bu mücadelelerde Şeybanîlerin Herat’ı kuşatması (1587) ve on yıl süreyle bölgeye hâkim olması yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. McChesney, söz konusu makalesinde, dönemin kaynaklarına başvurmuş ve bu suretle, Özbek ve Safevî bakış açılarını karşılaştırmıştır. Bu eserlerin çoğunda Özbeklere karşı mücadele eden Kızılbaş askerî teşkilâtını oluşturan

Şamlı, Ustaşlı, Kaçar, Afşar, Rumlu, Bayat gibi Türk oymaklardan (*üymâq*; cem. *üymâqât*) ve bunlar dışında Taciklerden bahsedilmektedir.

Kitabın “Sosyo-Kültürel Tarih” adlı ikinci bölümünde sekiz makale yer almaktadır. Bir kısmı İran’da Şiilik ve Kızılbaşlığı konu edinen makaleler yanında misyoner faaliyetlerine ilişkin makaleler de dikkati çekmektedir.

Jean Calmard’a ait “Les rituels shiites et le pouvoir. L’imposition du shiisme safavide. eulogies et malédictions canoniques”, adlı ilk makalede Safevî iktidarının, bir meşruiyet kaynağı olarak Şiilikten nasıl yararlandığı, iktidar ve mezhep arasındaki ilişki incelenmektedir. 1258 yılında Abbasî halifeliğinin zayıflamasından sonra İslâm dünyasında dinsel otoritenin çok başlı bir görünüm arz etmesi, Osmanlı Devleti ile son bulmuştur. Buna mukabil iki Türk devleti olan Osmanlılar ve Safevîlerin Anadolu coğrafyasındaki hâkimiyet ve Türkmenler üzerindeki nüfuz mücadeleleri, çok geçmeden mezhep farklılığı temelinde farklı bir siyasî boyut kazanmıştır. 1501 yılında Şiiliği resmî bir mezhep hâline getiren Şah İsmail’den sonra on iki imam ve imamiyet öğretisi ile Şiiliğin simgeleri ve sembolleri siyasallaşmıştır. İmamiyet ve hilâfet üzerinden yürütülen siyasî mücadele, İran’da *tevellâ* ve *teberrâ* gibi pratikler nedeniyle ehl-i sünnet ve Şii öğretisi arasında düşmanlığa yol açan vak’alara neden olmuştur. Calmard, çalışmasında methiye ve teberrânın siyasal açıdan önemini irdelemektedir.

Kitaptaki en dikkate değer makalelerden biri Abdul-Hadi Hairy tarafından yazılan “Reflections on the shi’i responses to missionary thought and activities in the Safavid period” başlıklı makaledir. Bilindiği üzere eski ticaret yolları önemini kaybetmiş olmasına rağmen, bilhassa Şah Abbas döneminde

Safevî ticareti canlılık kazanmış; İran, Hindistan ve Türkistan için bir üs görevi görmüştür. Sömürgecilik ve misyonerlik arasındaki yakın ilişki üzerinde duran Hairi, II. Abbas'ın Batı politikası nedeniyle misyonerlerin İran'da serbestçe faaliyet gösterdiklerinden bahsetmektedir. İsfahan'da Alexander Rhodes tarafından kurulan İsa cemiyeti, Katolik mezhebini yaymak için büyük çaba göstermiş; bunun yanında bazı misyonerler İslâmiyet karşısında Hıristiyanlığın üstünlüğünü ortaya koymak için başta Farsça olmak üzere muhtelif dillerde eserler kaleme almışlardır. Farsça sözlük de hazırlamış olan Ayme Chezaud adlı bir misyonerin 1652 yılında Şii din adamlarıyla yaptığı münazaralara değinen Hairi, Jerome Xavier tarafından yazılan *Ayine-i haknâme* adlı eserin Safevî İran'ında ve din adamları arasında bulunduğu yankıyı çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Farsçayı mükemmel şekilde konuşan ve bu arada Babürlüler ile de ilişkisi bulunan Xavier'in 1609 yılında hazırladığı söz konusu eser, misyonerlik faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Pek çok Müslüman âlim, ona cevap vermek maksadıyla eserler kaleme almıştır. Bunlardan Ahmed el-Alevî el-Amili'nin misyoner propagandasına ve Xavier'e cevap niteliği taşıyan kitabı, kendisinden sonra pek çok esere ilham kaynağı olmuştur. Bunun yanında Latince de bilen ve İncil'in Latince ve Arapça uyarlamalarının mukayesesini yapan Alikulu'nun *Sayful-mü'minin fi katalü'l-müşrikîn* adlı eseri de misyonerlerin amaçlarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Sufî geleneğinde önemli bir yere sahip olan keşkül ve keşkül kabının konu edildiği "Le kashkul safavide, vaisseau à vin de l'initiation mystique" adlı makalesinde Assadullah Souren Melikian-Chirvani, Şeyssel adalarındaki Hindistan cevizinin gövdesinden yapılan keşkül

kabının, dervişlerin dinî ve günlük hayatlarındaki yerini incelemektedir. Hindistan cevizlerinin gövdesine iki delik açılması suretiyle boyunda taşınan bu alet, ilk lügatlerde "şarap ve kımız içmekte kullanılan bir kap" (bilhassa Kalenderilerde) olarak tarif edilmektedir. Söz konusu makalede *keşkül*, *zevrak*, *şarap* kavramları ve bunların mistik yönleri ele alınmaktadır.

Charles Melville, "From Qars to Qandahar: The itineraries of Shah Abbas I (995-1038/1587-1629)" başlıklı makalesinde, 17. yüzyılda yazılmış eserlere dayanarak Şah Abbas'ın yolculuklarını konu edinmektedir. Şah Abbas'ı, Avrupa'nın çok seyahat eden krallarıyla karşılaştıran Melville, dönemin kaynakları ışığında Şah'ın gittiği yerlerin yol haritalarını çıkarmıştır. Yine bu çalışmada seyahat, bir idare biçimi ve siyasal bir yöntem olarak da değerlendirilmektedir.

"The chub-i tariq and qizilbash ritual in Safavid Persia" başlıklı makalede ise Alexander M. Morton, İran'da Kızılbaşlık ve Alevilik ile bunların siyasete etkilerini incelemektedir. 1540-1541 yıllarında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak amacıyla Venedik elçisi olarak Tebriz'e gelen Membre, Tahmasp'ın konuğu olmuş ve onun izni ile Kızılbaş ve Alevî ayinlerine katılmıştır. Heterodoks zümrelerde ayinlerin genellikle o zümreye mensup olmayanlara kapalı olduğu dikkate alınır, Membre'in yazdıkları oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. S. Amoretti ve I. Melikoff, Membre'in anlatımından yola çıkarak Anadolu Bektaşiliği ve İran'daki Alevî zümrelerini karşılaştırır ve aralarındaki benzerliklere dikkat çekerler.

Michele Membre bu yıllarda iki önemli kişinin daha misafiri olmuştur. Bunlar Çepni kabilesinin lideri Şah Ali

Sultan ve Şahkulu halifesi, mühürdar Kavurgalı Dulkadir'dir. Bu sırada Anadolu'dan Şah yanlılarının geliş gidişlerine ve faaliyetlerine de şahit olmuştur. Bu nedenle Membre'in eseri, Anadolu ve İran Türklerinin tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

Catherine Poujol tarafından kaleme alınan "L'ambassade à Boxara de Florio Beneveni, ou comment contourner en vain la Mer Caspienne: Chronique" adlı makalede de İtalyan bir diplomatın seyahat anıları konu edilmektedir. Rus Çarı I. Petro, İsveç ve Osmanlı Devleti'ne karşı destek sağlama arzusundadır. Farsça ve Türkçe bilmesinden dolayı *Florio Beneveni*'yi, Buhara Hanı Ebulfez Han'a elçi olarak göndermiştir. Hive güzergâhını tehlikeli bulan Beneveni, yolculuğunu uzatarak İran'dan geçmeyi uygun bulmuştur.

O dönemde Hankulu'nun tahrikleri nedeniyle Buhara Hanlığı ile Safevilerin arası açıktır. Bu nedenle *Beneveni*, Şamahı'da alıkonulur ve Rusya ile İran arasındaki uzun diplomatik münasebetlerden sonra serbest kalır. 1719 yılında başlayan seyahatin üzerinden iki yıl geçtikten sonra ancak 3 Ocak 1721'de Buhara'ya varabilir.

Buhara'daki siyasal durumdan haberdar olan Beneveni, Han'dan önce Özbek şefleriyle görüşür. Yaklaşık dört yıl Buhara'da kalan Beneveni, burada birçok tarihsel, coğrafi ve etnografik malzeme toplamıştır. Bu maksatla yardımcısı Nicolo Minier'i Herat, Belh ve Bedaşan'a gönderir.

Özbek tarihinde casus olarak nitelendirilen (bkz. Q. Usmonov, M. Sodiqov, S. Burxonova, *Ozbekiston Tarixi: Darslik*, Toshkent 2005, s. 173) Florio Beneveni'in seyahat notları ve mektuplarından bir kısmı, V. G. Volovnikova tarafından Rusça olarak yayımlanmıştır (*Poslannik Petra I na Vostoke. Posol'stvo Florio Beneveni v*

Persiyu i Bukharu v 1718-1725, ed. by V. G. Volovnikova - N. A. Chalfin, Moscow, 1986).

Avrupalıların Hindistan ticaret yollarını ele geçirmesinden sonra İran ile Batılı ülkelerin ticarî ve diplomatik ilişkileri artmıştır. I. Şah Abbas (1571-1629) döneminde İran'da misyonerlik faaliyetleri de gelişmiş ve ülkenin pek çok yerinde manastırlar açılmıştır. Francis Richard, İran'da misyonerlerin faaliyetlerini anlattığı "L'apport des missionnaires européens à la connaissance de l'Iran en Europe et de l'Europe en Iran" adlı makalesinde, sömürgecilik ve misyonerlik arasındaki ilişkiye de değinmektedir.

Şah Abbas dönemine kadar İran'ın içlerinde Katolik keşişler yoktur. Ülkedeki tek Katolik varlık, Nahçıvan piskoposluğu bölgesindeki Ermenilerdir. Piskoposluk, Vatikan'a bağlı olmasına rağmen kendi içinde bağımsız uniat kiliselerden biridir. İbadetler ve ayinler Ermeni lisanıyla yapılmaktadır. Osmanlılar ve Safeviler arasında tartışmalı bölgelerden biri olan Nahçıvan'da, piskoposluğun teşvikiyle Dominik keşişler de faaliyet göstermeye başlamış ve bu, İran içlerine kadar yayılmıştır. Papalık da Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak arayışı içinde Safevilerle dostâne ilişkiler kurmuştur. Bütün bu gelişmeler, çok geçmeden İsfahan'da bir Katolik manastırının inşasıyla sonuçlanmıştır. Yine söz konusu dönemde Portekizliler aracılığıyla İran'a matbaa girmiş; Fars, Arap ve Ermeni dillerinde Katolikliğe ilişkin bazı eserler yayımlanmıştır.

Maria Szuppe, "Les résidences princières de Hérat. Problèmes de continuité fonctionnelle entre les époques timouride et safavide (lère moitié du XVIe siècle)" adlı makalesinde, Timurlular dönemi başkentlerinden ve en önemli şehirlerinden biri olan Herat'ın Safeviler dönemindeki konumunu ele almaktadır. Hüseyin Baykara

(1469-1506) döneminde devrinin en önemli kültür merkezlerinden biri olan Herat, büyük bir mimarî gelişme de göstermiştir. Timur'un torunları ve devletin ileri gelenleri tarafından şehrin çehresi değiştirilerek saraylar, bağlar ve bahçeler yapılmıştır. Herat çevresinde kurulan bu yerlerde savaş ve olağanüstü durumlar dışında daimî ikamet edilmiştir (Herat şehrinin önemi için bk. Terry Allen, *Timurid Herat*, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reichert, Wiesbaden 1983). *Bağ-ı sahr*, *bağ-ı sefid*, *bağ-ı cihanârâ*, *bağ-ı zegân* gibi yerlerin bir kısmı, Safevîler döneminde de varlığını sürdürmüş ve Safevî mimarisini etkilemiştir. Kendisi de Herat doğumlu olan Emir Mahmud b. Hondmir, *Tarih-i Şah İsmail-i evvel ve Şah Tahmasp* adlı eserinde şehrin Safevî devletindeki yeri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Eserin sosyo-ekonomik tarih adlı üçüncü bölümünde ise Safevî dönemi iktisadî yapısını ve ticarî faaliyetleri anlatan dört makale yer almaktadır.

Sömürgecilik öncesi dünya ticaretinde etkin konuma sahip olan Ermeniler, geniş bir sahada özel ve tüzel şirketler kurmuşlardır. Bu şirketlerin çoğunluğunu aile şirketleri oluşturmaktadır. Edmund M. Herzig, "The family firm in the commercial organisation of the Julfa Armenians" adlı makalesinde, 17. ve 18. yüzyılda bölgede önem kazanan Culfa Ermeni aile şirketlerinin yapısını ve uluslar arası ticaretteki yerini incelemektedir. Söz konusu şirketler, Ermeni aile yapısını da aksettirmektedir. Geniş ataerkil aile yapısı, sosyal hayatın temel birimidir. Ermenilerde kardeşler bir arada otururlar. Birbirlerine ve bilhassa büyük erkek kardeşe saygılıdırlar. Miras hukuku da bu yapıyı aksettirecek biçimdedir. Varisler, üç temel kategoriye bölünmüştür: 1. oğullar, kızlar ve onların torunları; 2. erkek kardeşler, kız

kardeşler ve onların torunları; 3. büyük ebeveynler. Eğer ilk kategorinin varisleri varsa, ikinci kategoriden olanların ve diğerlerinin, mirasta hiçbir hakkı yoktur. Bütün oğullar ve kızlar mirastan eşit pay alır; ama daha önce ölmüş bir kızın çocuklarının mirasta hiçbir hakkı yoktur. Ayrıca torunlar, eğer büyük ebeveynleri hayatta ise mirastan pay alamamaktadır.

Culfa Ermenileri, bu aile şirketleri ile Anadolu, İran, Mısır, Hindistan, Rusya ve Polonya'ya kadar uzanan büyük bir ticaret ağı kurmayı başarmışlardır.

Makalede dikkati çeken, ancak yazarın pek değinmediği hususlardan biri de örnek verilen şecerelerde Ermeniler arasında tesadüf edilen isimlerdir. Yazarın bir onomastik uzmanı olmadığı dikkate alınırsa bu, makul karşılanabilir. Ancak söz konusu adlar, toplumsal hayat için önemli ipuçları vermektedir. Örneğin Hoca Minasean (Khoja Minasean) aile ağacında tesadüf edilen isimler bu açıdan dikkat çekmektedir. İzmir, Erzurum, Bağdat, Venedik, Moskova, Amsterdam gibi ülkelerde ticaret ağı kuran bu ailenin şeceresi incelendiğinde Türkçe, Arapça ve Farsça adlara tesadüf edilmektedir. Kültürel etkileşim tabii olmakla birlikte, böyle bir vakıa, uluslar arası ticarete etkin bir rol oynayan Ermenilerin pragmatik kaygılarına da bağlı olmalıdır.

"Caravan trade in Safavid Iran (first half of the 17th century)" adlı makalesinde Rüdiger Klein, kervan ticaretinin Safevî ekonomisindeki önemine değinmektedir. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, İran da Avrupa'nın rekabetçi ticarî politikalarına karşı koyamamıştır. Tarihsel ticaret yollarının önemini kaybetmesi ve ticaretin liman kentlerinde yoğunlaşması ile kervan ticareti önemini yavaş yavaş kaybetmeye baş-

lamış, daha çok iç ticarete kullanılır olmuştur. Buna mukabil Safevîler, ker-
van ticaretini geliştirmek için yoğun
çaba sarf etmişlerdir. Hint ticaret yolları
ile önemi artan limanları, iç ticarete
bağlamak için uğraşmışlardır.

Basra Körfezi'ne en yakın bölgedeki
Bandar Abbas liman kenti de bu dö-
nemde önem kazanmıştır. "*Tanrıların
terk ettiği*" bu şehir, Şah Abbas döne-
minde imar edilmiştir (1622). Anne
Kroell, "Bandar 'Abbas à la fin du règne
des Safavides" adlı makalesinde, şehrin
Safevî iktisadî hayatındaki ve uluslar
arası ticaretteki yerini incelemektedir.
Hürmüz ile birlikte Hindistan deniz
ticaretinde önemli bir konuma sahip
olan Bandar Abbas, Batılı güçler için de
bir cazibe merkezi hâline gelmiştir.

Rudi Matthee de, "The East India
Company trade in Kerman wool, 1658-
1730" adlı makalesinde, aynı dönemde
Doğu Hindistan Kumpanyasında
Kerman pamuklu ürünlerinin önemin-
den bahsetmektedir. Hollandalıların ve
İngilizlerin hâkim olduğu bu sahada,
tiftik ve ipekli mamuller Osmanlı ticare-
tini sekteye uğratmış; buna mukabil söz
konusu ülkelerin ticarî ve siyasî hayatını
da etkilemiştir. Yaklaşık bir asır boyun-
ca yoğun ticarî ilişkilerin yaşandığı
Kerman bölgesi ve bölgenin mamulleri,
kârlı bir emtia olmuş ise de, Nadir Şah
döneminin fahiş fiyatları ile istikrarsız
ve güvensiz siyasî ortamından etkilene-
rek gerilemiştir.

İranoloji konusunda yetkin isimler-
den biri olan Jean Calmard'ın editörlü-
ğünde hazırlanan bu kitap, Safevî dö-
nemi sosyal ve ekonomik hayatına iliş-
kin önemli çalışmalardan biridir ve
konuyla ilgilenenler için zengin bir
kaynak niteliği sunmaktadır.